

הרב מאיר בראלי

פרסום לשון הרע על נבחר ציבור

ראשי פרקים

א. פרסום דבר מפורסם	2. מחילה על בושת לצורך פרנסה
ב. לשון הרע לתועלת	3. ביוש עצמו לתועלת
ג. הסכמת האדם	ז. גבולות ההיתר
ד. כניסה למערכת כהסכמה מכללא	ח. סיכום
ה. היתר לשון הרע בהסכמה	ט. נספח: נורמה ציבורית שאינה תואמת את ההלכה
1. לשון הרע בהסכמה	מאת: הרב ד"ר איתמר ורהפטיג
2. דברים שאי אפשר למחול עליהם	1. האמנם מחילה במשתמע?
ו. האם מותר לאדם לבייש את עצמו	2. האמנם המחילה מועילה?
1. מחילה על בושת	

אחד מעקרונות היסוד במשטר דמוקרטי הוא "זכות הציבור לדעת". כיוון שנבחר הציבור צריכים לפעול על דעת הציבור שבחר בהם, הציבור מעוניין לדעת כל מה שהם עושים, כדי שיוכל לבקר אותם, להשפיע על המשך דרכם, ובמידת הצורך אף להחליפם באחרים. בנוסף, תקשורת חופשית מרתיעה מביצוע מעשי שחיתות, בשל פחדם של נבחר ציבור שמא יתגלה קלונם לעין כול, המדרבן אותם למלא את תפקידם בנאמנות. מדינת ישראל, כמדינה דמוקרטית, מכירה בחשיבותו ובמרכזיותו של עקרון זה, שבא לידי ביטוי גם בכמה פסיקות של בית המשפט העליון.¹

האם ההלכה מתירה לפרסם את גנותם של נבחר ציבור ואת מחדליהם? האם אין בכך איסור לשון הרע? שאלה זו נדונה בשני מאמרים שהתפרסמו בעבר, שנכתבו על ידי הרב ארי יצחק שבט ועל ידי הרב עזריאל אריאל.² להלן נסקור בקצרה את עיקרי הפתרונות שהציעו, נעיר על המגבלות שבפתרונות אלו ונציע הצעה נוספת.

* למותר לציין שאיני כדאי להורות באיסור לשון הרע החמור מכל העבירות (אגרת הגר"א), כל שכן כשמדובר בתקשורת המונים, שכל שרבים השומעים גדול העוון. הדברים להלן הם הצעה בפני ת"ח יושבי על מדין. תודתי לרב צבי יהודה בן יעקב ולרב נפתלי בר אילן, שעברו על הדברים והעירוני הערות מחכימות.

1. למשל: בג"ץ 73/53 חברת קול העם בע"מ נגד שר הפנים, פ"ד ז' 871; בג"ץ 680/88 מאיר שניצר נגד הצנזור הצבאי הראשי, פ"ד מב' (4) 617; בג"ץ 651/03 האגודה לזכויות האזרח נגד יו"ר ועדת הבחירות, פ"ד נו' (2) 67; ב"ש 298/86 ציטרין נגד בית הדין המשמעתי של לשכת עורכי הדין, פ"ד מא' (2) 337, ועוד.

2. ראו: הרב ארי יצחק שבט, "עיתונים וחדשות בהלכה - דבר מצוה או דבר איסור?", ישע-ימינו 45 (תמוז תשנ"ה), עמ' 26-63; הרב עזריאל אריאל, "לשון הרע במערכת ציבורית דמוקרטית", צהר ה עמ' 37-61 (חלק ראשון); צהר ו, עמ' 41-59 (חלק שני).

א. פרסום דבר מפורסם

מכמה מקומות בספר חפץ-חיים משמע שאין איסור לשון הרע בפרסום דבר המפורסם לכול. כך כתב החפץ-חיים בהל' לשון הרע (ד, י): "אם רואה אדם באחד מדה מגונה... נכון לספר דבר זה... להזהירם שלא יתחברו עמו", וביאר ב'באר מים חיים': "אין להביא ראיה לדין זה ממה שאמרו בערבי פסחים, שצוה רבי לבניו 'אל תדורו בשכנציב משום דליצני ניהו ומשכי בליצנותא', דאפשר שזה היה מפורסם לעין הכל ובזה לא שייך לשון הרע".³

אולם היתר זה שייך רק כשמלאכת הפרסום כבר נעשתה ע"י אחרים,⁴ ואין הוא מתיר לחשוף מחדלים או דברי גנות שטרם פורסמו.

ב. לשון הרע לתועלת

הרב עזריאל אריאל (עמ' 48) טען שביקורת על נבחר ציבור היא "לשון הרע לתועלת", שמותר לספרה:

ביקורת על נבחר ציבור במהלך כהונתם מונעת מהם עשיית מעשים שאינם ראויים, ומאלצת אותם לשנות את דרכם לטובה. על כגון זה כתב החפץ חיים (י, א): "אם אחד ראה אדם שעשה עוולה לחברו, כגון שגזלו... ונדע לו בבירור שלא השיב לו את הגזילה... אפילו ראה דבר זה ביחיד, יכול לספר הדברים לבני אדם, לעזור לאשר אשם לו ולגנות המעשים הרעים בפני הבריות". אף כאן, פרסום מעשיו ומחדליו של השלטון מאפשר לציבור לממש את זכותו להשפיע על המדיניות שהוא נוקט. לכן, עיתונאי הרואה מעשה שחיתות או מדיניות הפוגעת לדעתו במדינה ובאזרחיה, נדרש לעיתים לפעול לתיקון המעוות דווקא על ידי פרסום.

אמנם, כפי שהעיר הרב עזריאל אריאל, החפץ-חיים (י, ב-ג) הציב שבעה תנאים להיתר זה, ואחד מהם - "שיראה הדבר בעצמו ולא על ידי שמיעה מאחרים". בענייננו, רוב המידע המתפרסם בתקשורת מגיע לעיתונאי ממקורות שונים, ורק לעיתים נדירות העיתונאי נוכח בעצמו בשעת המעשה ורואה את הדבר בעיניו. אכן, כאשר התועלת מצויה, מתיר החפץ-חיים (י, ה) לספר גם מידע שהתקבל מאדם אחר, תוך ציון העובדה שהמידע מסופק; אך כשאין התועלת מצויה כל כך, גם זה אסור.⁵

תנאי נוסף שהזכיר החפץ-חיים לאמירת לשון הרע לתועלת הוא "שיכוון לתועלת... ולא ליהנות מהפגם שנותן בחברו". כפי שהעיר הרב עזריאל אריאל, גם תנאי זה קשה ליישום בתקשורת. המניע העיקרי של איש התקשורת ושל העיתונאי הוא השגת

3. וכן כתב החפץ-חיים שאם "נתפרסם הדבר בלאו הכי", מותר לגלותו (כלל ב, באר-מים-חיים א, סוף ד"ה וכדי שלא). וכן הסביר החפץ-חיים (ד, באר-מים-חיים ז) את דברי רבא (שבת מ, א), "האי מאן דעבר אדרבנן מותר למקרי ליה עבריינא", שמדובר במצב שבו "יודעים בלאו הכי הרבה בני אדם". וכן כתב ב'באר מים חיים' (שם, מא): "דאפשר דזה היה מפורסם לעין כל, ובזה לא שייך לשון הרע". ובספר 'חפץ חיים עם ביאור נתיבות חיים' (ב"ב תשס"א, עמ' שטו; להלן: נתיבות חיים) הוסיף להוכיח כן ממקומות נוספים. וראו עטורי-כהנים 82, עמ' 17; שו"ת במראה-הבזק ח"ו עמ' 255.

4. ועיינו בנתיבות-חיים (לעיל הע' 3) ובשו"ת מראה-הבזק (ח"ו עמ' 255), האם הדבר מותר גם כשכוונת המפרסם לגנות את חברו.

5. במאמרו של הרב עזריאל אריאל, על שני חלקיו, דן באריכות בגבולות היתר זה, והביא תועלות מסוימות שצוינו בחפץ-חיים, שבחלקן אין צריך את כל שבעת התנאים. כך למשל, כשהציבור טועה במועמד "טעות גדול" וההפסד ברור, ייתכן שמותר לספר גם אם שבעת התנאים אינם מתקיימים.

"סקופים" ופרסום כתבות מעניינות ומגרות כדי להגדיל את מכירות העיתון ואת הכנסותיו מפרסומות, כדי לקדם את מעמדו המקצועי של העיתונאי וכדי להגדיל את שכרו. קשה מאוד לעיתונאי לפעול כ"שליח ציבור", מתוך שיקולים של טובת הציבור, במנותק מהאינטרסים האישיים שלו ומבלי להתחשב בטובת בעלי העיתון.⁶ ואפילו אם העיתונאי עצמו מכוון לשם שמיים בלבד, הרי פעילותו מסתיימת עם מסירת הכתבה למערכת, ואם מטרתו של המו"ל היא להגדיל את רווחיו ולא להביא תועלת לציבור - כפי שמקובל בעיתונות המסחרית - הרי שהמו"ל עבר על איסור לשון הרע, והעיתונאי על איסור "לפני עיור".⁷

ג. הסכמת האדם

נראה לחדש שמותר לפרסם דברי גנות על נבחר ציבור, משום שקבלת תפקיד ציבורי במדינת ישראל מהווה הסכמה מכללאל של מקבל התפקיד לפרסום דברי גנות הנוגעים לתפקידו. אדם המקבל על עצמו תפקיד ציבורי יודע שהמדינה (שהיא הגוף שמעסיק אותו) מקיימת תקשורת חופשית ומעודדת אותה, ואחד מתפקידיה הוא לחשוף את מחדליו. התקשורת במשטר דמוקרטי היא חלק ממערכת איזונים פנימיים, שתפקידה לדאוג שנבחר הציבור יעשו מלאכתם נאמנה. מחד - המדינה מעניקה לנבחר ציבור סמכויות רבות, שפעמים רבות נוגעות לחיי אדם; ומאידך - היא מקיימת מערכות תקשורת שתפקידן לבקר את מעשיהם ולחשוף את מחדליהם. בכך היא מהדקת את הפיקוח על אנשי הציבור ומקדמת את המערכת הציבורית להתנהלות ישרה ומקצועית.

נכון הוא, שאפשר היה לבנות מערכת איזונים אחרת, שאינה נזקקת לפרסום גנותם של נבחר ציבור בראש כל חוצות. אך בפועל השלטון במדינת ישראל בחר לפקח על נבחר הציבור בין השאר באמצעות פרסום מחדליהם, וממילא אדם המקבל על עצמו תפקיד ציבורי עושה זאת בידיעה שמעשיו יעמדו לביקורת ציבורית ושהתקשורת תחשוף את מחדליו. לא ניתן לשמש בתפקיד ציבורי מבלי להסכים לתנאים הכרוכים בו.

כדי להטעים הדברים, ננקוט דוגמא פשוטה יותר. מוסד מבקר המדינה ממונה על בחינת תפקודם של נבחר הציבור, ומגמתו לייעל את עבודתם ולמנוע מעשי שחיתות. כל נבחר ציבור יודע שמבקר המדינה עשוי לבדוק את תפקודו ולפרסם את ממצאיו לציבור הרחב בדו"חות המתפרסמים על ידו מפעם לפעם. כל עובד המצטרף למערכת עושה זאת

6. מהחפץ-חיים נראה שאם כוונת המספר גם לטובת הציבור וגם לטובתו, הפרסום אסור. ראו חפץ-חיים ד, ב - "ומכון רק לתועלת"; שם, ה - "וכל כונת המספר תהיה לשם שמים"; שם, יא - "שהוא אין מתכוין לגנותו רק לטובת עצמו"; ועוד.

7. ועיינו עוד בספרו של הרב ד"ר איתמר ורהפטיג, צנעת אדם (עפרה תשס"ט), עמ' 268-272, שדן בדברי הרב עזריאל אריאל ובתנאים הנ"ל.

[הערות עורך (י.ב.): ייתכן שאין להתבונן על המניע הישיר למעשיו של העיתונאי ושל המו"ל, אלא על המניע העמוק שביסוד מעשיהם. שניהם לא בחרו במקצוע העיתונות, לרוב, בשל הסיכוי הקל להתעשר, וידוע שעיתונים רבים במדינת ישראל פשטו רגל ונסגרו ושהעיתונאים אינם נמנים על מקבלי המשכורות הגבוהות ביותר במשק. עיתונאי - ודאי עיתונאי חוקר - בוחר לרוב בתפקידו מתוך שאיפה לחשוף שחיתויות ולהשפיע על המערכת הציבורית. אף אם אין הוא משווה לנגד עיניו מטרה זו בהתנהלותו היומיומית, אם יישאל מדוע בחר במקצועו יענה שזו הייתה מטרתו. על כן, ייתכן שיש לראותו כפועל לטובת הציבור בכל מעשיו. מבחינה הלכתית, אולי יש לדמות זאת לתנאי שב"התרת נדרים", "ובאם שאשכח מתנאי מודעה זו, ואדור מהיום עוד, מעתה אני מתחרט עליהם ומתנה עליהם שיהיו כולם בטלין ומבוטלין"; או לתנאי שיש הנוהגים לומר בתחילת התפילה, שאם לא אתכוון באחד מהשמות הקדושים שבתפילה, הריני מתכוון מעתה להחיל עליהם את הכוונה המתאימה.]

בידיעה שמבקר המדינה יבקר אותו ויחשוף את הפגמים שמצא, ואין באפשרותו לטעון - לאחר שנמצאו פגמים בעבודתו - שאסור לפרסם מחמת איסור לשון הרע.

כשם שמבקר המדינה מבצע ביקורת על תפקודם של נבחרי הציבור, כך גם התקשורת. אכן, מבקר המדינה הוא מוסד רציני ואחראי, המסתמך על מידע אמין, ועל כן יש משמעות משפטית לדו"חות הביקורת שהוא מפרסם. אולם יש במדינה גופים נוספים שתפקידם הוא לפקח על נבחרי הציבור, וביניהם גם גופי תקשורת - בין כאלה הממומנים על ידי המדינה (רשות השידור, קול ישראל, גלי צה"ל וערוץ הכנסת) ובין כאלה המצויים בבעלות פרטית. אמצעי התקשורת מסתפקים במידע שאמינותו נמוכה יותר מזו של המידע המשמש את מבקר המדינה, ולכן גם יש פחות תוקף לממצאיה; אך המדינה מייחסת חשיבות לקיומה של התקשורת, ורואה בה מרכיב חשוב במערך המונע שחיתות ציבורית ומסייע לתפקוד ראוי של נבחרי הציבור.⁸

ביטוי לכך שהתקשורת היא אחד מגורמי הבקרה על הממשל ניתן בפסק דין של בית המשפט העליון (בג"ץ 680/88), בענין כתבה שמתחה ביקורת על תפקודו של ראש המוסד: משטר דמוקרטי הוא משטר של איזון ובקרה. איזון ובקרה אלה הם, בראש ובראשונה, פרי יחסי הגומלין שבין רשויות השלטון - המחוקקת, המבצעת והשופטת - בינן לבין עצמן. **במשטר דמוקרטי קיימים גורמי בקרה נוספים.** מבקר המדינה ממונה על הביקורת. אך בקרה זו אינה בלעדית לרשויות השלטון. **קיימים גורמי בקרה נוספים, מחוץ למסגרת השלטונית עצמה. בין אלה יש תפקיד חיוני לעיתונות. עליה מוטל התפקיד, לחשוף ליקויים ולהתריע עליהם. אין לקיים משטר חופשי בלא עיתונות חופשית.**⁹

נוסף על הבקרה השוטפת על הממשל הציבורי, פרסום מידע על נבחרי הציבור הוא גם חלק מהתהליך הדמוקרטי, המאפשר להשפיע עליהם בתוך כדי כהונתם, ומסייע בגיבוש עמדה אלקטורלית בבוא יום הבחירות. כך כתב השופט אגרנט, בפסק דין "קול העם" (בג"ץ 73/53):

העקרון של חופש הביטוי הוא עקרון הקשור קשר אמיץ עם התהליך הדמוקרטי. במשטר אוטוקרטי נחשב המושל כאדם עליון וכמי שיודע, איפוא, מה טוב ומה רע בשביל נתיניו. על כן... אסור לכל אדם למתוח עליו דברי ביקורת בפרהסיה... מאידך גיסא, במדינה של משטר דמוקרטי - הוא משטר "רצון העם" - רואים את "המושלים" כמורשים וכנציגים של העם שבחרם, אשר על כן רשאי הוא בכל עת להעביר את מעשיהם המדיניים תחת שבטו, אם כדי לגרום לתיקונם של מעשים אלה ולעשיית סידורים חדשים במדינה, ואם כדי להביא לפיטורם המידי של "המושלים" או להחלפתם באחרים בבוא מועד הבחירות...

התהליך הדמוקרטי הוא, איפוא, תהליך של בחירת המטרות המשותפות של העם ודרכי הגשמתן, בדרך הבירור והשקלא והטריא המלולית... בבירור זה...

8. [הערת הרב צבי יהודה בן יעקב: לדעתי התקשורת אינה חלק ממערך הביקורת. היא שמה עצמה, מטעמים שונים (רייטינג, עמדת כוח וכו') כמבקרת, אבל זה אינו תפקידה מכוח הממלכתיות. יש לה משמעות בדמוקרטיה, אבל היא אינה חלק ממערך שלטון המדינה, בניגוד למבקר המדינה. הסברה נכונה ביחס למבקר המדינה, ואינה נכונה ביחס לתקשורת. גם תקצוב כלי התקשורת על ידי המדינה אינו נעשה כדי לבקר את המדינה, אלא מפני שהמדינה רוצה כוח בתקשורת או כשירות לאזרח.]

9. בית המשפט העליון הרחיב בעניין חשיבות חופש הביטוי להליך הדמוקרטי, בפסק הדין בבג"ץ 73/53 ("קול העם"), לעיל הע' 1.

ממלאה "דעת הקהל" תפקיד חיוני והיא ממלאה תפקיד זה לא רק בשעה שהאזרח הולך לקלפי כי אם בכל הזמנים ובכל העתים. למדינאי הנבון ברור הדבר כי עליו להתחשב בדעת הקהל מדי יום ביומו.¹⁰

כמובן, לא מפי שופטי בית המשפט העליון אנו חיים; אך יש ללמוד מדבריהם מהם כללי המערכת ומה מקומה של התקשורת בסדרי השלטון במדינת ישראל.¹¹ העסקתם של נבחרים ציבור נעשית על דעת כך שאזרחי המדינה יקבלו את מלוא המידע הנוגע לתפקודם, לאישיותם ולמדיניותם, וזאת כדי להגביר את הפיקוח עליהם, לאפשר לאזרחים להשפיע על מעשיהם תוך כדי כהונתם ולגבש עמדה אחראית ומבוססת בבוא יום הבחירות. כשם שמותר למסור מידע על עובדים לוועד המנהל של חברה פרטית, כך מותר למסור מידע על אנשי השלטון ל"ועד המנהל" - קרי, לאזרחי המדינה.¹²

לעניין זה, אין להבחין בין גופי תקשורת השייכים למדינה לבין גופי תקשורת פרטיים. יש רגולציה מסויימת מצד הממשלה על גופי התקשורת הפרטיים (באמצעות

10. וכן נכתב בפסק הדין בב"ש 298/86 (לעיל הע' 1): "השמעת הדעות החופשית והחלפת הדעות הבלתי מוגבלת בין איש לרעהו היא בגדר **תנאי שאין בלעדיו** לקיומו של המשטר המדיני והחברתי, בו יכול האזרח לשקול, תוך לימוד הנתונים וללא מורא, מה דרוש, לפי מיטב הבנתו, למען טובתם ורווחתם של הכלל ושל הפרט... התהליך הדמוקרטי מותנה באפשרות לקיים ליבון גלוי של הבעיות העומדות על סדר יומה של המדינה, ולהחליף עליהן דעות בצורה חופשית. בבירור ובליבון האמורים ממלאים כלי התקשורת תפקיד בעל חשיבות ראשונה במעלה. הם המאפשרים פרסום משמעותי ברבים של מידע, על כל תחומי החיים, דבר ההופך אותו לנחלת הכול, והם כלי מרכזי להסברת תורות והשקפות ולוויכוח הציבורי הפתוח עליהן". על כך, פסק בית המשפט העליון שהטלת הגבלות על פרסום עניינים הנוגעים לבחירות נחשבת כפגיעה בציבור הבוחרים ובאפשרותם לגבש את עמדתם הפוליטית (בג"ץ 651/03, לעיל הע' 1).

11. דמות ראייה יש להביא ממה שהתיר הרב אשר וייס למי שנפגע ע"י רשלנות רפואית, לפנות לערכאות לתבוע את קופת החולים על עוגמת הנפש שנגרמה לו, למרות שמעיקר הדין אין חיוב תשלומין על עוגמת נפש, "דקופת החולים בהתקשורתה עם לקוחותיה **כפופה לחוקי המדינה ולפסיקת בית המשפט**, והרי זה כאילו התחייבה מפורשות לשלם פיצוי נזיקין **כפי פסיקת בית המשפט**, וכיון שכך התחייבה הרי כל תנאי שבממון קיים... בפרט כאשר מדובר בגוף ציבורי חילוני, שנומדות שנקבעו ע"י בתי המשפט מקובלות עליו" (קובץ דרכי-הוראה, גיליון ה, עמ' צט; קיב). בדומה לזה כתב הרב יצחק זילברשטיין (חשוקי-חמד ב"מ עמ' שכא), ביחס לחברה המפעילה קו תחבורה ציבורית, שקבלת רישיון מהמדינה היא כהסכמה לשלם כל מה שהערכאות מחייבות, ובכלל זה גם טרחה ועגמת נפש (אך סיים שם בצ"ע). וראו במאמרו של הרב ד"ר רון קליינמן, "החוק האזרחי במדינה - 'מנהג מדינה'?", תחומין לב מעמ' 261.

[**הערת הרב צבי יהודה בן יעקב**: וכן דעתי בעניין תאונות דרכים - כאשר הנהג הפוגע טוען 'דונו לי דין תורה', ובערכאות יש הרבה יותר חיובים, יש להשיב שכיוון שהרכב הוא כלי משחית וכלי רציחה, נתנה המדינה רישיון לנהג בתנאים מסוימים, ובהם התחייבויות ביטוח, בדיקת הרכב וכו', וחייבה לשלם גם נזקי גרמא, ואלו היו תנאי הרשיון. ועיינו בשו"ת משפטיך-ליעקב (ח"ה סי' כז, ו). וכעין זה כתב הרב נפתלי נוסבוים (קובץ הישר-והטוב, גליון ח, עמ' מג), שיסוד ההיתר לקנות נכס במכרז שעושים הבנקים, על אף שבדרך כלל מתבצעת המכירה באמצעות בית המשפט והליכי הגבייה בבית המשפט נוגדים את הליכי הגבייה בדין תורה, מפני שכל לווה הנוטל הלוואה מהבנק - הרי הוא מסכים בחתימתו לכל הליכי הגבייה המקובלים בבנקים במקרה של אי-החזרת כספים, והרי זה כאילו הסכים מלכתחילה שאם לא יעמוד בפרעון החוב, ימכרו את דירתו לאותו קונה שזכה במכרז בסכום שזכה בו. ומטעם זה התיר שם להוריד מתמודדים ע"י דמי "לא יחרץ", אף שהדבר אסור מדין תורה, כי בחתימתו כאילו הסכים גם להליך זה, שהרי הסכים להליך המקובל בין הסוחרים].

12. בדומה לזה קבע בית המשפט העליון (ע"א 198/93 רשות ני"ע נגד גיבור סברניה, פ"ד מט(3) 177), שהסכמתו של אדם לשמש כיו"ר חברה הנסחרת בבורסה לניירות ערך מהווה הסכמה מצדו לוותר על פרטיותו, ביחס לפרטים המהווים מידע מהותי למשקיע הסביר, ולכן ניתן לחשוף את מצבו הבריאותי אף אם הוא מתנגד לכך. כיוצא בזה ביחס לכל איש ציבור, ראו פסק הדין בע"א 439/83 מדינת ישראל נגד ונטורה, פ"ד מח(3) 808.

הצנזורה, משרד התקשורת וכד'), אולם מעבר לכך - המדינה רואה ערך רב בקיומם של גופי תקשורת פרטיים ובביקורת השוטפת שלהם על פעילות גורמי השלטון. כך, נותנת המדינה תנאים מיוחדים וזכויות ייחודיות לעיתונאים (כגון החיסיון העיתונאי), בין אלו העובדים בכלי התקשורת הפרטיים ובין אלו המועסקים בכלי התקשורת הציבוריים, כדי שיוכלו לעשות את מלאכתם בחופשיות. לפיכך נראה שאין בעניינו הבדל בין גופי תקשורת ציבוריים לבין גופי תקשורת פרטיים.

ד. כניסה למערכת כהסכמה מכללא

כידוע, נבחרי הציבור אינם מסכימים במפורש לכך שיפרסמו את מחדליהם באמצעי התקשורת. אך נראה להלן כמה דוגמאות לכך שאדם המשתלב במערכת, מקבל עליו בכך את כלליה בלא צורך בהסכמה מפורשת, גם כשהם פוגעים בזכויותיו.

כבר בראשונים מובא שאחת מהסיבות לכלל "דינא דמלכותא דינא" היא ש"כל בני המלכות מקבלים עליהם מרצונם חוקי המלך ומשפטיו" (רשב"ם, ב"ב נד, ב ד"ה והאמר שמואל), ואפילו אם לא קיבלו עליהם בפירוש, "אדעתא דהכי אנו קובעים דירה תחתיהם ומקבלים עלינו את עולם ומשאים" (שו"ת תרומת-הדשן סי' שמא). הרי שעצם הכניסה למערכת מסויימת עשויה להיחשב כהסכמה מכללא לקבלת חוקיה ודיניה.

מקור נוסף לדברינו ניתן להביא מתשובת הרא"ש (קא, ו; הובאה בטור חו"מ סי' תכא), ששניים שהתאבקו והזיקו זה את זה שלא בכוונה - שניהם פטורים, "כי הדבר ידוע בשניים מתאבקין יחד עיקר כוונתם שיפיל אחד לחברו, ואי אפשר לאדם לצמצם ולכוון שיפילהו בנחת שלא יזק, כי בכל כוחם הם מתאבקים, וכל אחד מהם מכוון להפיל חברו ומחלו זה על זה ואדעתא דהכי התאבקו יחד". וכן נפסק בשו"ע (חו"מ תכא, ה; וראו פתחי-חושן, הל' נזיקין ב, ג). אף שהנאבקים לא אמרו במפורש שהם מוחלים על נזקי גוף שעלולים להיגרם כתוצאה מההאבקות, כיוון שכל אחד מהם היה צפוי להינזק, עצם ההסכמה להיאבק נחשב גם כהסכמה מכללא לויתור על כל נזק אפשרי.¹³

כעין זה פסק הרמ"א (חו"מ שעח, ט): "בחורים הרוכבים לקראת חתן וכלה, והזיקו זה את זה ממון חברו דרך שמחה ושחוק, וכן בשאר דבר שמחה - הואיל ונהגו כן, פטורין". וכן בדיני פורים (או"ח תרצה, ב): "יש אומרים דאם הזיק אחד את חברו מכוח שמחת פורים, פטור מלשלם", והסביר הפרי-מגדים (א"א ז): "דבפורים מסתמא מוחלין". וכן הביא בכנסת-הגדולה (תרצה, ב"י): "ואולי במזיק בממון חברו קאמר, אבל במזיק בגופו לא, דבשלמא בממון ניתן למחילה, אבל צערא דגופא לא מחיל אינשי".¹⁴

סברה דומה שימשה את הפוסקים בדורנו בעניינים שונים שבהם הנכנס למערכת מקבל עליו את חוקיה וכלליה. כך פסק בשו"ת ציץ-אליעזר (ח"כ סי' נב) שמותר לרופא

13. על פי זה פסק בשו"ת משפטי-הלוי (בני ברק תשס"ח, ח"ה עמ' קלו) שנער שבעט בכדור תוך כדי משחק כדורגל ושבר את משקפיו של חברו, פטור מתשלומין, כי המשתתפים במשחק יודעים שהכדור עלול לפגוע בהם, ומוחלים על כך מראש, שאם לא כן אי אפשר לשחק. ושם בעמ' קלו פסק לפטור מטעם זה גם מי שדרך על משקפיים בשוגג בשעת ריקודים בחתונה, כשלא יכל להבחין בהם מתוך השמחה והריקודים, וכתב שם שהסכים עמו הרב ניסים קרליץ. אך עיינו בספר ישמח-לב, ליקווד תשס"ד, עמ' קעט. וראו: הרב ד"ר איתמר ורהפטיג, "השתתפות בתכנית טלוויזיה אתגרית", תחומין כו, בעמ' 276.

14. אמנם, יש חולקים וסוברים שהטעם הוא משום הפקר ב"ד הפקר. ראו דרכי-משה סי' תרצו בשם מהר"י ברי"ן; ב"ח יו"ד ססי קפב; משפטי-התורה (ירושלים תשנ"ח) ח"א עמ' מה; מקדש-ישראל (ניי תשס"ו), פורים עמ' שה.

מנהל מחלקה להכתיב למזכירתו דו"ח על חולה או על רופא מתמחה, אף אם חוות דעתו עליהם היא שלילית, ואין הוא חייב לכתוב את חוות הדעת בעצמו (כדי שמזכירתו לא תקרא אותה), ואחד הנימוקים לכך הוא "היות וידוע לנוגעים בדבר מראש שכך המנהג והמקובל, אם כן אדעתא דהכי נחתים [=על דעת כן יורדים], ומוחלים על כך מראש".¹⁵ הסכמת הרופא המתמחה או החולה אינה כתובה בשום מקום, והם מעולם לא נשאלו עליה. למרות זאת היא תקפה, משום שקבלתם לבית החולים היא הסכמה מכללא לכללים הנהוגים בו, גם כשהם מאפשרים פגיעה בזכויותיהם.

דוגמא נוספת לענייננו מובאת בספר שלמי-מועד (פרק צה; וכן 'ועלהו לא יבול' עמ' מה), בעניין מורה המבקש להחרים מתלמידים חפצים הגורמים הפרעה לשיעור. הרש"ז אורבך פסק שהדבר מותר, שכן "על דעת זה ההורים שולחים את ילדיהם עם חפצים אלו לתלמוד תורה". סברה זו הובאה גם בספר תורת-הישיבה (ירושלים תשס"ו, עמ' רפב) בשם הרב מנשה קליין, וכן כתבו הרב צבי יהודה בן יעקב (שו"ת משפטיך-ליעקב ח"ג עמ' קפו) והרב צבי שפיץ (משפטי-התורה ח"א סי' עז), שהוסיף שזו גם הסיבה שמותר למלמד להכות תלמידים (ראו רמב"ם הל' ת"ת ב,ב).¹⁶

אותו עקרון יושם ע"י הרש"ז אורבך בשאלה נוספת: כיצד לנהוג עם חפצים שנשארו בישיבה ובעליהם אינם באים לקחתם (שו"ת מנחת-שלמה ח"ג סי' קו, ג): בגד שיש בו סימן, חושבני שלאחר שעבר חדש או חדשים יכולים למכור. אך אם יבוא אח"כ לתבוע ויתן סימנים ויאמר שלא הפקירו, תשלמו לו כמה שזה שוה למכירה. **ואם תודיעו בתחלת הזמן שכל חפץ שיעבור עליו חודש ימים פקעה בעלותו, ודאי דאדעתא דהכי בא לישיבה.**

פתרון זה הוצע גם בשו"ת אגרות-משה (חו"מ ח"ב סי' מה,ב), בשו"ת מנחת-יצחק (ח"ח סי' קמו), בשו"ת שבט-הלוי ח"ט סי' שח), וכן על ידי הרי"ש אלישיב (תורת-הישיבה עמ' רלט). ומעין זה מובא ביחס למוצא אבדה באוטובוס (ספר 'השבת אבידה כהלכה', ירושלים תשנ"ט, עמ' מז):

המוצא אבידה באוטובוס - מותר למוסרה למחלקת האבידות של החברה, אפילו אינם שומרים כדין על האבידה, ולא דורשים סימנים כדין. דכל אחד שעולה לאוטובוס הוא על דעת שאם ישכח שם חפץ, יניחו המוצאו במחלקת אבידות, והוא כעין מה שכותבים בבתי כנסת מודעה, שכל המשאיר חפצים הוא על דעת שבעבור זמן מסוים יפונה (בשם הגרמ"מ קארפ והגר"מ גרוס).

15. וכן הובא בנשמת-אברהם (מהד' שנייה, ח"ד עמ' קלא) בשם הרש"ז אורבך, "שמותר לעשות כן, כי החולה יודע שכך ייעשה ועל דעת כן הוא הסכים להתאשפז". אך ראו תשובת הרי"ש אלישיב (מוריה, אלול תשנ"ח, עמ' סט) שאסר, וגם הרש"ז אורבך התיר רק כשאין ברירה אחרת. בספר צנעת-אדם (לעיל הע' 7, עמ' 63) העיר הרב ד"ר איתמר ורהפטיג מתשובה אחרת של הציץ-אליעזר (ח"י"ג סי' פא), שדן ברופא הסוקר באוזני רופאים מתמחים את טיב מחלתו של חולה, ומגלה בכך מידע סודי עליו, והתיר זאת רק כאשר הרופא אינו מראה לסטודנטים את גופו של החולה, שכן יש בזה משום הלבנת פנים. והעיר הרב ורהפטיג, ש"גם אם ניתן לומר שנכוונתו של החולה להתאשפז מלמדת על כך שהוא מוחל על צנעתו לעניין חשיפת המידע הרפואי הנוגע בו לאוזני המזכירה והמתמחים, אין להסיק מנכוונת זו שהוא גם מוחל על צנעת גופו". לענ"ד אפשר שהחילוק אינו בין מידע סודי לצנעת הגוף, אלא מבוסס על הנחיית משרד הבריאות, שהחולה רשאי לסרב לנוכחותם של סטודנטים במהלך הטיפול בו, ועל כן אין לראותו כמסכים לכך מכללא (ראו: חוזרי מנהל רפואה במשרד הבריאות מס' 28/2005 ומס' 44/1996, בעניין השתתפות סטודנטים בפעילות קלינית).

16. אולם יש חולקים וסוברים שהחרמת חפצים אסורה - ראו בספר 'ועלהו לא יבול' (שם) ובשו"ת בני-בנים (ח"ב סי' מח-מט), שכתב שהדבר אסור כי "תנאי נגד התורה אינו תנאי". ודבריו קשים, כי בדבר שבממון התנאי קיים.

ניתן אפוא לסכם, שלפעמים עצם הכניסה למסגרת מסוימת יכולה להיחשב כמחילה וכהסכמה, גם בלא אמירה מפורשת. הוא הדין אפוא לעובד ציבור, שכניסתו למערכת מהווה קבלה של כללי המערכת גם בלא הסכמה מפורשת.¹⁷

ה. היתר לשון הרע בהסכמה

1. לשון הרע בהסכמה

דברינו לעיל מבוססים על ההנחה שהסכמת אדם שיספרו עליו לשון הרע מועילה. מקור לכך ניתן להביא מדברי הראי"ה קוק (אוצרות-הראי"ה ח"ג עמ' 31), שהקשה על דברי הרמב"ם בהל' דעות (ה,ז) שתלמיד חכם "מספר בשבח חברו ולא בגנותו כלל": צ"ע דהרי סיפור בגנות הו' לשון הרע ואסור מן התורה, ואיך נקיט זה בכלל מדת תלמידי חכמים, כיון שאסור לכל? ויש לחקור אם אחד מוחל לחבירו ומתיר לו לספר עליו לשון הרע, אם מותר. אם נאמר דהו' כ'שבור את רגלי על מנת לפטור', דאמרינן דחייב, או דילמא דוקא על ראשי אברים אין אדם מוחל, אבל על כבודו לפעמים מוחל, שפעמים גם כן מחל בעלבונו משום כפרה. ויש לומר תלמיד חכם גם בכהאי גוונא לא יספר בגנות חברו. הרי שמוותר לדבר בגנות חברו כשהלה מסכים,¹⁸ ורק תלמיד חכם נשמר מזה.¹⁹ כך עולה גם מתשובת הציץ-אליעזר ומדברי הרש"ז אוירבך שהובאו לעיל, שהתירו לרופא להכתוב למזכירתו דברי גנות על חולה או על רופא מתמחה משום שהוא הסכים לכך מכללא.²⁰

17. הרב עזריאל אריאל כתב במאמרו על סברה זו: "אין שום בסיס לטענה שאיש ציבור מסכים לכך שידברו עליו לשון הרע. אמנם הוא יודע שמעשיו ומחדליו חשופים לביקורת ציבורית, והוא מביא בחשבון שכל מעשה ואמירה שלו עלולים לגרום בעקבותיהם ביקורת חריפה. אך נראה שלכל היותר הוא משלים עם התופעה, ומוכן להסתכן בכך כדי לבצע את תפקידו הציבורי או כדי לזכות למעמד ולכבוד שהתפקיד מקנה לו, אבל אין כאן מחילה והסכמה". גם אנו מסכימים שידיעה והשלמה איננה הסכמה. אולם כפי שנכתב לעיל, אנו סבורים שהביקורת הציבורית היא יישום של אחד מעקרונות המערכת הדמוקרטית במדינת ישראל, ואילו איש הציבור לא היה מוכן שיעבירו עליו ביקורת בתקשורת, לא ניתן היה כלל לקבלו לעבודתו. במקרה כזה, קבלת העבודה היא כהסכמה לתנאים הנהוגים בין המעסיק לעובדיו, ובכלל זה פרסום דברי גנות ע"י המעסיק או נציגיו.

ויש להעיר שמדברי הר"ש דיכובסקי משמע שלפעמים די ידיעה על שלילת זכויות כדי לגרום להסכמה, שכן בעניין חלוקת הרכוש בין בני זוג הוא כתב: "שממועד מתן פסק הדין ע"י בג"ץ יודע הבעל המצוי שאין עצה ואין תבונה, ועליו לתת את מחצית רכושו לאשתו לאחר הגירושין. **מפסק דין זה ואילך נוצרה אפוא אומדנא ביחס לרכוש, שמחציתו שייכת לאשה**" ("הלכת השיתוף - האם דינא דמלכותא?", תחומין יח עמ' 29). לאחר שאיזון המשאבים בין בני זוג עוגן בחוק, מתחזקת האומדנא, "וכל הזוגות הנישאים מתאריך זה ואילך יודעים שאין עצה ואין תבונה כנגד החוק, וכל הנכסים שנרכשו על ידם בתקופת הנישואין **נרכשו על דעת כן**" (שם, עמ' 30). אמנם, ראו במאמרו של הר"א שרמן, תחומין שם מעמ' 32, שחלק עליו. בדומה לזה כתב הרב יעקב אריאל (כתר ו, עמ' 396) בעניין צילום חלקי ספרים: "כל מחבר מוציא לאור את יצירתו על דעת כן שהמשתמשים יוכלו להעתיק לצורך עצמם קטעים ממנה. ופוק חזי מה נעשה בכל ספריה ציבורית, שיש לידה מכוונת צילום המשמשות את הקוראים, ולמרות שמחברי הספרים מזהירים בראשית כל ספר שאינם מרשים להעתיק דבר מן הספר, הם עצמם משווקים את תוצרתם ביוזעין לספריות אלו".

18. וכ"כ הרב עזריאל אריאל במאמרו (עמ' 43), הרב משה דוד שפירא (קול-התורה, גיליון מב, ניסן תשנ"ז, עמ' שצג), הרב אברהם ישעיה גוטפרב (אוצרות-ירושלים, גיליון יא, עמ' שג), הרב אברהם אהרמן (הליכות-עולם, ב"ב תשנ"י, עמ' עז, סעיף יג), הרב בצלאל טרוביץ (קונטרס שמירת-הלשון, יו"ל ע"י כולל שמירת הלשון, חוברת ג, עמ' יב). וראו גם קובץ רשימות-מהועד (יו"ל ע"י כולל מכתב מאלהו, גיליון י, עמ' 103-104).

19. ואפשר שכשיש תועלת בדיבור, גם תלמיד חכם אינו נמנע ממנו.

בקובץ קול-התורה (גיליון מב, ניסן תשנ"ז, עמ' שצב) הוכיח שאף החפץ-חיים מסכים שמותר לספר לשון הרע על מי שמסכים לכך, מדבריו בעניין גילוי חסרונות בשידוך (הל' רכילות כלל ט, בצוירים שבסוף הספר, סעיף ו). לדברי החפץ-חיים, אם הוליקו את החותן בפני רבנים שיבחנו את כוחו בתורה כדי לדעת אם הוא תלמיד חכם, "הם צריכים לומר האמת, כי משני הצדדים נתרצו בדבר לכתחלה". הרי שכשהאדם עצמו מסכים, מותר לדבר עליו לשון הרע.²¹

עוד יש להוכיח שהדבר מותר, ובלבד שכוונת המספר לא תהיה להכלים, מפסק החפץ-חיים (באר מים חיים' ב, כח) שאם גילה אדם לשלושה אנשים חטא שלו, שעלול לגרום לו בושה אם יתגלה, אסור לאותם אנשים לספרו, "אם רק מתכוין לגלות". ומדבריו שם מוכח שהדבר אסור אם כוונתו לגלות הדבר כדי לביישו, אך גילוי למטרה אחרת מותר, שכן הוא מביא ראיה מדברי רש"י (ב"מ נח, ד"ה אע"ג), שכתב "זה להכלימו מתכוין".²² ובספר נתיבות-חיים (כלל ג, שבילי-חיים, כה) כתב שדברי החפץ-חיים אמורים רק כשלא היתה מחילה מפורשת, אך כשישנה מחילה מפורשת "לשון הרע אינו יוצא מכלל עבירות שבין אדם לחבירו, ואם אין שום לתא דבין אדם לחבירו, כגון שאחד נתן בפירוש רשות לאחר לגלות ענין גנות שלו... ע"י המחילה אזלא ליה איסור לשון הרע".²³

2. דברים שאי אפשר למחול עליהם

אמנם, הרב יצחק זילברשטיין (שיעורי תורה לרופאים' ח"א סי' מו) כתב שהרי"ש אלישיב חלק על פסק הציץ-אליעזר שהוזכר לעיל, ואסר על רופא להכתיב למזכירתו

20. כעין זה הובא בקובץ דברי-משפט (גיליון ו, עמ' שפג) בשם הרי"ש אלישיב, שהסכמת הדיינים מועילה להתיר לפרסם את שמות הדיינים המזכירים והמחייבים בפסקי דין רבניים, היפך דברי המשנה (סנהדרין כט, א): "ומניין לכשיצא לא יאמר אני מזכה וחברי מחייבים... על זה נאמר לא תלך רכיל בעמך ואומר הולך רכיל מגלה סוד".
21. מסקנה זו סותרת את הסיפור הידוע על החפץ-חיים, שדיבר בגנות עצמו בפני אדם אחד, וכשלקה בשל כך הסיק שאסור לאדם לספר לשון הרע על עצמו. אך כבר העירו שמקור הסיפור אינו ברור, וגם אפשר ששם מדובר כשהשומע אינו מודע לכך שהוא מספר על עצמו, ומכשילו בשמיעת לשון הרע (ראו מאמרו של הרב עזריאל אריאל, עמ' 43, הע' 13; מאמרו של יוסף מרקוס, להלן הע' 31, בהע' 3 שם; שו"ת לחפץ חיים, ירושלים תשס"ד, עמ' צג; שו"ת אדרת-תפארת ח"ד סי' סד; שו"ת עטרת-פז ח"א כרך ג עמ' תמא). ועוד יש להוסיף את הנאמר בספר 'החפץ חיים - חייו ופועלו' (ח"ג עמ' תתרעג): "שאל פעם מישהו את החפץ חיים, על שום מה לא הכניס בספרו את ההלכה אם מישהו מרשה לאחרים שיספרו עליו לשון הרע? היתה תשובתו: אם אפילו לפי הדין מותר באופן כזה לספר לשון הרע, הרי לא היה כדאי לפרסם הלכה זו, שכן היתר כזה ודאי שהיה גורם ללשון הרע במדה מרובה". כעין זה הובא בספר 'חפץ חיים - השיעור היומי' בשם הרב הלל זקס, נכד החפץ-חיים (עמ' שפ, הע' 17): "שמעתי מאבא מארי הגאון זצ"ל, ששאל על זה את מרן חותנו החפץ חיים זצ"ל, ואמר לו שנסתפק בזה והיה דעתו נוטל להקל (הוא לא הכריע) אבל נמנע מלהעתיקו בספרו שחש שיצא מזה תקלה". ועיין במה שכתב בענין הראיות הנ"ל בספר 'שיעורי תורה לרופאים' ח"א עמ' 420.

22. וכ"כ בקובץ אוצרות-ירושלים, לעיל הע' 18, עמ' שג; ובקונטרס שמירת-הלשון, יו"ל ע"י כולל שמירת הלשון, חוברת ג, עמ' ה. יש להבחין בין דברי החפץ-חיים כאן, שהסיפור עצמו מותר אך אם כוונתו להכלים אסור, לבין דבריו לעיל (אות ב), שהסיפור עצמו אסור אך אם כוונתו לתועלת מותר.

23. הפוסקים נחלקו בעניין אדם שלא הביע הסכמתו שידברו עליו לשון הרע, אך ברוב צדקותו הוא לא מקפיד על כך. מחטאה של מרים הסיק החפץ-חיים (ח, א; 'באר מים חיים', ב) שאסור לספר לשון הרע אפילו כשהאדם רגיל להסכים לכך, שהרי מרים נענשה אע"פ ש"האיש משה ענו מאד" וודאי לא הקפיד עליה. הרי"ש קלוגר (אמרי-שפר, במדבר יב, ט) למד מחטא מרים מסקנה הפוכה: אילו משה לא היה מקפיד, ודאי שלא היה חטא למרים ולאחר, וחטאם היה רק ש"היה להם להתיירא מלדבר שמא הוא מקפיד".

דו"ח שיש בו דברי גנות על רופא מתמחה.²⁴ ביחס לטענה שהייתה הסכמה מכללא, כתב הרב אלישיב שמצאנו דברים שמחילה לא מועילה להם, וכן הדין בענייננו. הרב אלישיב הביא שתי דוגמאות לדבריו:²⁵

א. השו"ע (אה"ע סט,ו) פוסק שהמקדש אישה על מנת שאין עליו חיוב עונה - תנאו בטל. והסביר רש"י (קידושין יט,ב ד"ה בדבר שבממון) שהטעם הוא ד"עונה דצערא דגופא הוא לא איתיהיב למחילה", וכן הובא בט"ז (שם,ד).

ב. השו"ע (או"ח קסט,א) פוסק: "כל מאכל שמביאין לפני האדם, שיש לו ריח והאדם תאב לו, צריך ליתן ממנו לְשֶׁמֶשׁ מיד". וכתב המגן-אברהם (שם,א) שאפילו אם התנה עם משרתו בשעת שכירותו לפטור עצמו מזה, התנאי אינו מועיל, "כיון שהטעם משום צערא".

אך לא ברור שיש להשוות לשון הרע לצער הגוף. להלן נדון בשאלה האם מותר לאדם לבייש את עצמו, ולדברי המתירים צריך לחלק בין צער הגוף, שלא ניתן למחילה, לבין בושת שניתנה למחילה,²⁶ ולשון הרע דומה יותר לבושת.

מלבד זאת, יש פוסקים שסוברים שצער הגוף ניתן למחילה. נאמר בגמרא (ב"ק צג,א) ונפסק בשו"ע (חו"מ תכא,יב; סמ"ע שם,כא) שהאומר לחברו 'הכני ופצעני על מנת לפטור - פטור', ומכך הסיקו כמה פוסקים שצער הגוף ניתן למחילה.²⁷ ואף שכאמור עונה לא ניתנה למחילה, פירש המהרי"ט (קידושין יט,ב) שהכוונה היא שהאישה יכולה לחזור בה מהמחילה, אך כל עוד לא חזרה בה - המחילה תקפה.²⁸ לעומת זאת, יש שפירשו שאם אומר 'הכני ופצעני על מנת לפטור' - פטור רק מתשלומין, אך עדיין יש בכך איסור,²⁹ ולדבריהם מוכח דווקא שמחילה על צער הגוף אינה מועילה להפקיע האיסור.³⁰ אך גם לדעתם ישנם מצבים שמחילה מועילה, כפי שיבואר בסמוך.

24. וכן מובא בתשובת הרב אלישיב בקובץ 'מוריה', הע' 15 לעיל.

25. הרב אלישיב מביא שם דוגמא שלישית - פסק השו"ע (חו"מ קנה,לו), שאף שיש חזקה לנזיקין, יש דברים שניתן לומר בהם 'יסברתי שאני יכול לקבל, ואיני יכול לקבל'. ומכאן שהרופא המתמחה יכול לומר 'יסברתי שאני יכול למחול, וטעיתי'. אך מדוגמא זו רק עולה שאדם יכול לחזור בו ממחילתו, ולפיכך כל עוד עובד הציבור אינו מתפטר מתפקידו, ומצהיר שחוזר בו ממחילתו, המחילה תקפה.

26. ייתכן שחלוקה זו נשענת על הסברה שהאדם אינו בעלים על גופו, אך הוא בעלים על כבודו ועל בושתו.

27. ראו חידושי הריטב"א (ב"מ נא,א ד"ה דתניא); שו"ת מהרלב"ח (קונטרס הסמיכה ד"ה עוד אני אומר דגם); משנה-למלך (הלי אישות ו,י); טורי-אבן (מגילה כז,א).

28. כך פסק גם בשו"ע הרב, הלי נזקי גוף ונפש, ד; שו"ת דברי-מלכאל ח"א סי' צו,ז. הרשב"ם (ב"ב קכו,ב ד"ה בדבר) הסביר: "אבל עונת תשמיש - מצוה היא וצערא דגופא הוא", ומשמע שצער הגוף לבדו אינו מספיק לשלול מחילה. ובחידושי הרמב"ן (ב"ב קכו,ב) כתב שמחילה על עונה אינה מועילה, "שהרי הן עיקר נשואין של תורה ואינן לחצאין".

29. שו"ת הריב"ש סי' תפד; שו"ת חות-יאיר סי' קסג; רש"ש מגילה כז,א; חזון-איש חו"מ יט,ה. וראו גם שו"ת מהרי"ק (שורש י), מנחת-חינוך (מח,ג), שדי-חמד (ח"ז), מערכת האליף, כללים סי' מ), לאור-ההלכה (מהד' קול מבשר, עמ' תי ואילך), התורה-והמדינה (קובץ יא-יג, עמ' קי ואילך), שו"ת אדרת-תפארת (ח"ד סי' נט).

30. בשו"ת שואל-ומשיב (מהד' רביעיית ח"ג סי' קח) מפורש שהוא הדין לצער הגוף שלא ע"י הכאה. ראוי לציין שלדעת המנחת-חינוך (מח,ג), גם כשמחילה אינה מועילה, היינו לעניין תשלומין, אך לעניין האיסור מועילה.

ו. האם מותר לאדם לבייש את עצמו

1. מחילה על בושת

פעמים, שסיפור לשון הרע גורם בושה לאדם. במקרים אלו, עולה השאלה האם מותר לאדם למחול על בושתו.³¹ המשנה (ב"ק צ, ב) קובעת שאסור לאדם לחבול בעצמו, וכך נפסק להלכה (רמב"ם, הל' חובל ומזיק ה, א; שו"ע חו"מ תכ, לא); אולם לא מצאנו התייחסות מפורשת לאדם המוחל על בושתו.

הגמרא (ב"ק צ, ב-צא, א) מביאה סתירה בין מעשה של רבי עקיבא, שממנו נראה שאסור לאדם לחבול בעצמו, לבין ברייתא הקובעת שמותר לאדם לחבול בעצמו, ותירץ רבא: "כאן בחבלה, כאן בבושת" - כלומר, מותר לאדם לבייש עצמו אך אסור לו לחבול בעצמו. בהמשך מתקשה הגמרא בתירוץ זה, ומסיקה שיש מחלוקת תנאים בשאלה האם מותר לאדם לחבול בעצמו או אסור לו.

התוס' (ד"ה אלא תנאי) כתבו "ושנויי דלעיל ליתנהו", ומכאן משמע שלדעתם, למסקנת הגמרא דין בושת כדין חבלה.³² על פי זה כתבו בספר 'משפטי בני אדם' (י-ס תשי"ה, ח"ב עמ' רכב, רכח) ובשו"ת עטרת-פז (ח"א, כרך ג חו"מ סי' ז, הע' ב) שמחילה על לשון הרע אינה מועילה, שכן אסור לאדם לבייש עצמו כשם שאסור לו לחבול בעצמו.³³

אולם מדברי המאירי משמע שלדעתו דברי רבא נשארים למסקנה, ואדם רשאי לבייש עצמו, שכן כתב: "לענין בושת ופחיתות, אם אינו מקפיד על עצמו ומפחית ומבייש את עצמו - רשאי". וכן נפסק בשו"ת חוות-יאיר (סי' סב); בשו"ת אגרות-משה (יו"ד ח"א סי' רמט ד"ה וצריך לומר); ובספר אוצר-המכתבים (ח"ג סי' איתתפד).³⁴

2. מחילה על בושת לצורך פרנסה

גם לדעת האוסרים על אדם לבייש את עצמו, כתב בשו"ע הרב (שם): "ואם התנה עמו מתחילה כששכרו שיהיה רשאי להכותו כשלא ישמע בקולו, מועלת נתינת רשותו, הואיל והוא לטובתו כדי שישכרהו". וכן כתב הרב יצחק זילברשטיין שמותר לאדם להתפרנס מכך שמציע לעוברים ושבים להכות אותו תמורת סכום כספי, "שכמו שלאדם מותר להסתכן בשביל פרנסה, הוא הדין שמותר לחבול בעצמו לצורך פרנסה" (חשוקי-חמד ב"ק עמ' קט). ואף שראינו לעיל שהמגן-אברהם פסק ששמש אינו יכול למחול על צער גופו, אפשר שהתשובה לזה רמוזה בדברי שו"ע הרב - "הואיל והוא לטובתו כדי שישכרהו". העסקתו של השמש אינה תלויה במחילתו על צער הגוף, ובעל הבית ישכור אותו אף אם יסרב למחול; אולם כאשר השכירות תלויה במחילה, ואלמלא המחילה לא

31. ראו: יוסף מרקוס, "האם רשאי אדם לבזות עצמו", תחומין כו מעמ' 252; הרב ד"ר איתמר ורהפטיג, "השתתפות בתכנית טלוויזיה אתגרית", שם, מעמ' 262 (=צנעת-אדם, מעמ' 47); לאור-ההלכה (הוצ' קול-מבשר, עמ' תיב).

32. וכך פסקו חיים של שלמה' (ב"ק פ"ח סי' נט); שו"ע הרב (הל' נזקי גוף ונפש, ד) ומרן הראי"ה קוק (מצות-ראיה סי' בו עמ' טז); וכן משמע מהדרישה (שפב, א); הגהות והערות לטור, מהד' מכון ירושלים, אות ב).

33. וראו: ספר 'זה השלחן' לר"ש דבליצקי (ב"ב תשי"ח, עמ' סד); 'שו"ת לחפץ חיים' סי' לה; קונטרס שמירת-הלשון, גליון א, עמ' יט.

34. וכך הניח התפארת-ישראל (יומא פ"ח, בועז אות ג); וכן משמע מהב"ח (חו"מ תכ, כד במהד' מכון ירושלים); מדברי הרי"ד זינצהיים (יד-דוד ב"ק צא, ב תוד"ה אלא האי, ד"ה באותו הדיבור); ומפירוש מצפה-שמואל לתוספתא (ב"ק ט, יא אות ד).

ישכרוהו, מותר לאדם למחול על צער גופו.³⁵ לענייננו, אפוא, כיוון שהמדינה מסרבת להעסיק אדם אם לא ניתן לפרסם את מחדליו, המחילה ודאי מועילה.

בשו"ע הרב (שם, קונטרס אחרון, ב) הביא דעת היש"ש (ב"ק פ"ח סי' נט), שאסור לאדם לבייש עצמו אפילו עבור ממון. אך בספר 'משפטי בני אדם' (עמ' רכד) הסביר שכוונתו רק לאדם שנוהג "כדרך הליצנים, שמבייש את עצמו לגלות שוק וירד, ומהלך על ארבע כבעל חי, כמו שעושין בתיאטראות וקרקסאות, ועושה כל מיני דברים שהם בושת לאדם", אך אינו עוסק באדם שמבייש עצמו תוך כדי מלאכתו.³⁶ לדבריהם, גם לדעת היש"ש, אדם שאינו עוסק בביוש עצמו, אלא שהבושה נגרמת אגב מלאכתו, הדבר מותר.

3. ביוש עצמו לתועלת

הרמב"ם פסק שמותר לאדם לבזות עצמו לצורך תיקון המדות (הל' דעות ב,ב) או לצורך כפרה (שו"ע הרב שם), וכל שכן שמותר לאדם לבייש עצמו כדי להינצל מעבירה, כפי שמוכח ממעשה דרב עמרם חסידא (קידושין פא,א; רש"י שם ד"ה אמר נורא). בענייננו, מאחר שאחת מהמטרות של פרסום גנותם של נבחר ציבור היא כדי שיהזרו יותר ויימנעו ממכשול, אפשר שלכל הדעות מותר.

כמו כן מפורש ברמב"ם (הל' גזילה ואבידה יא,יז) ובשו"ע (חו"מ רסג,ג) שלמרות שזקן פטור מלהשיב אבדה שאינה לפי כבודו, מידת חסידות להחזיר אבדה גם במקרה כזה - משמע, שאדם רשאי לבייש עצמו כשיש בכך תועלת לאחרים. ואף שהרא"ש (ב"מ פ"ב סי' כא) חלק על כך, וכן פסק הרמ"א, זהו רק משום "שמזלזל לכבוד תורה במקום שאין חייב", אך משמע שבדרך כלל מותר לאדם לזלזל בעצמו לתועלת אחרים (וראו סנהדרין יא,א; חפץ-חיים י,יז). בענייננו, הסכמת נבחר ציבור שיביישו אותם מביאה תועלת לכל אזרחי המדינה, שכן על ידה נמנעת שחיתות במערכת הציבורית, וממילא הדבר מותר.

כיוצא בזה התיר הרב יצחק זילברשטיין לאחות בכירה, הממונה כמבקרת על צוות אחיות, לקיים דיונים קבועים בשיתוף כל האחיות, ולהציג בדיונים מקרים שבהם אחת האחיות שגתה, אף שהאחות שעליה ייסוב הדיון תתבייש מאוד ויולבנו פניה ברבים, אם התנו מראש עם האחיות בשעת קבלתה לעבודה שעל דעת כן היא מתקבלת לעבודה. ואין זה דומה למה שהובא לעיל (אות ה) בשם הר"י אלשיך, שמחילה על לשון הרע לא מועילה, כי במקרה זה "המחילה היא לצורך יעול העבודה, מה שאין כן ברופא - הצער הוא שלא לצורך, דהרי אין כל תועלת בחשיפת המידע" (שיעורי תורה לרופאים ח"א עמ' 412; וכעין זה שם, עמ' 420).

אמנם, בספר נתיבות-חיים (כלל ח, שבילי-חיים, ב) השווה גנות גדולה להיזק בראשי אברים. לדבריו, השאלה אם מחילה מועילה בגנות גדולה תלויה במחלוקת השו"ע והרמ"א (חו"מ תכא,יב), אם מחילה מועילה בחבלה בראשי אברים.³⁷ וגם לשיטת השו"ע, שמחילה אינה מועילה בזה, ייתכן שסברת שו"ע הרב - שמחילה לצורך פרנסה

35. עוד אפשר, שבשמש אין תועלת בצער הגוף, ומניעת האכלתו נעשית רק כדי למנוע טורח מבעל הבית. מה שאין כן בדברי שו"ע הרב, יש תועלת בצער השכיר, שעל ידי זה יעשה מלאכתו כראוי. ובספר חידושי-בתרא (על משנ"ב א-ב, עמ' לב) משמע שהמגן-אברהם לא דיבר על צער גרידא, אלא על צער שעלול להביא לנזק ממשי.

36. ובזה דחה את הקושיה מדברי רב (פסחים קיג,א): "פשוט נבילתא בשוקא ושקיל אגרא, ולא תימא כהנא אנא, וגברא רבא אנא, וסניא בי מלתא", שמשמע שטוב לאדם לבייש עצמו בנסיבות אלה. וכן כתב בקונטרס נעם-אליעזר (בתוך: קונטרס אחרון לשו"ע הרב עם באור נעם אליעזר, עמ' סב).

37. וראו דיונו לעיל (ליד הע' 30), אם מחילה מועילה לעניין תשלומים או לעניין האיסור שבגרימת הנזק.

מועילה - חלה גם על חבלה בראשי אברים. הגמרא (ב"ק פה, א) קובעת שהסכמת אדם לקטיעת ידו לשם ממון היא מעשה שטות, אך לא מפורש שם שהדבר אסור (ראו שדי-חמד ח"ז, מערכת אלף, כללים, סי' מ, ד"ה עוד ראיתי). ומהמדרש המספר שרבי מתיא בן חרש ביקש מתלמידו שיסמא אותו במסמר של אש כדי שלא ייכשל בעבירה (ילקו"ש ויחי, קסא), ניתן ללמוד שמחילה על חבלה בראשי אברים כדי להימנע מלהיכשל בעבירה - מועילה.³⁸ וכל שכן, אפוא, שמחילה על גנות גדולה ועל היזק מתמשך מועילה לצורך זה, כפי שעולה גם מהמעשה ברב עמרם חסידא (קידושין פא, א).

ז. גבולות ההיתר

כיוון שההיתר נסמך על הסכמה מכללא, יש להגבילו לדברי גנות המותרים לפרסום לפי חוקי המדינה ולפי כללי האתיקה של מועצת העתונות. המדינה אינה דורשת הסכמה לפרסומים שאינם עומדים במגבלות אלו, וממילא אין הסכמה ומחילה מצד נבחרי הציבור לפרסומים אלו.

להלן כמה סעיפים מתקנון האתיקה המקצועית של העיתונות (מתוך אתר מועצת העיתונות בישראל):

עיתון ועיתונאי יפעלו ביושר ובהגינות... לא יפרסמו עיתון ועיתונאי ביוזעין או ברשלנות דבר שאינו אמת, אינו מדויק, מטעה או מסולף... לפני פרסום ידיעה כלשהי, יבדקו העיתון והעיתונאי את נכונותה במקור המהימן ביותר ובזהירות הראויה לפי נסיבות העניין. דחיפות הפרסום לא תפטור מבדיקת נכונות הידיעה כאמור... פרסום ידיעות יהיה הוגן וללא הטיה. הכותרת לא תהיה מטעה... לא יפרסמו עיתון ועיתונאי ללא הסכמתו של אדם דבר הנוגע לפרטיותו או לשמו הטוב והעלול לפגוע בו, אלא אם קיים עניין ציבורי בפרסום ובמידה הראויה. פרסום דבר כאמור מצריך ברגיל בירור מוקדם עם הנוגע בדבר ופרסום הוגן של תגובתו.

מאותה סיבה נראה גם שהיקף ההיתר תואם את בכירותו של האדם שבו עוסק הפרסום. ככל שתפקידו בכיר יותר, כך היקף ההיתר רחב יותר, וככל שתפקידו זוט, ההיתר מצטמצם. הדבר מתבסס על הנורמה המקובלת, שככל שסמכויותיו של אדם רחבות יותר, כך רמת החשיפה שלו עולה, גם עניינים זוטרים יחסית הנוגעים לפעילותו הציבורית נחשפים בתקשורת, וכל חשד קל מקבל תהודה תקשורתית רחבה. הסיבה לכך היא שככל שאדם נמצא בעמדת השפעה גדולה יותר, כך יש צורך בפיקוח הדוק יותר על מעשיו.

ח. סיכום

א. מדינת ישראל רואה ערך רב בפרסום מידע על נבחרי ציבור ופקידים בכירים. בכך מתקיים פיקוח עליהם, נמנעים מעשי שחיתות, ומתאפשר לאזרחים להשפיע על מעשיהם תוך כדי כהונתם, לגבש דעה מבוססת בבוא יום הבחירות ולהחליטם במידת הצורך.

ב. לדעת רבים מחילה על איסור לשון הרע מועילה, ובלבד שתהיה איזו תועלת בפרסום, ומטרת המפרסם איננה רק להכלים.

38. וכ"כ בקובץ תורני וילקט-יוסף, גיליון טו, תשרי תרע"ג, סי' ח.

- ג. קבלת תפקיד ציבורי במדינת ישראל היא כהסכמה מכללא של בעל התפקיד לכך שבמידה שיימצאו ליקויים בעבודתו, הם יפורסמו לציבור. לאור זאת, מותר לפרסם דברי גנות הנוגעים לעבודתם של אישי ציבור, אם יש תועלת בפרסום ובתנאי שמטרת המפרסם אינה רק להכלים.
- ד. אין חילוק בזה בין גופי תקשורת ציבוריים לבין גופי תקשורת פרטיים.
- ה. ההיתר מוגבל לפרסום דברים שמותר לפרסמם לפי חוקי המדינה ולפי כללי האתיקה של מועצת העיתונות, ובהתאם למקובל במערכת התקשורת.
- ו. סיפור דברי גנות שאינם עומדים בקריטריונים אלו הוא איסור חמור, וככל שרבים השומעים כך גדול יותר העוון.
- ז. לדעת הרי"ש אלישיב מחילה על איסור לשון הרע אינה מועילה, ואין יסוד להיתר זה. עם זאת, אפשר שגם הוא מסכים שהמחילה מועילה במקום שבו העסקת האדם הותנתה מראש במחילתו, או שהמחילה מביאה ליעול עבודתו.
- ח. יש מי שאומר שלדעת השו"ע הסכמה אינה מועילה ביחס לגנות גדולה או להיזק מתמשך. לדעת הרמ"א הסכמה מועילה גם לעניין זה, ואפשר שכאשר ההסכמה נעשית לצורך פרנסה או כדי להימנע מעבירה, גם השו"ע מודה שהיא מועילה.
- לסיום נוסיף שגם כאשר אין איסור לשון הרע בפרסום דברי גנות, חייב כל איש תקשורת להעמיד מול עיניו את מצות "ואהבת לרעך כמוך". על כן, במקום שאין תועלת בפרסום דברי הגנות, אין לפרסמם בחינם. יש לזכור כי "דעלך סני - לחברך לא תעביד"; זו היא כל התורה כולה, ואידך - פירושה הוא, זיל גמור" (שבת לא, א).

ט. נספח: נורמה ציבורית שאינה תואמת את ההלכה

מאת: הרב ד"ר איתמר ורהפטיג

המחבר מעורר בעיה חשובה החורגת מתחומי מאמרו - עד כמה אמורים אנו להשתלב בנוהג המקובל בציבור, כאשר השתלבות זו כרוכה בקשיים הלכתיים. בנידוננו, דן המחבר האם יש משמעות הלכתית למחילה של נבחר ציבור על פגיעה בו, כפי שמקובל בחוק ובמנהג המדינה. המחבר סבור שכניסה למערכת הציבורית הקיימת היא קבלה במשתמע של הנורמות הנהוגות בה ומחילה על לשון הרע; וכן סבור שמחילה כזו מועילה.

1. האמנם מחילה במשתמע?

מובן שנבחרי ציבור אינם מסכימים במפורש לפרסום דברי גנות עליהם. המחבר מביא דוגמאות למחילה מכללא, הנובעת מכניסה למערכת שיש בה כללים ברורים, אך רוב הדוגמאות עוסקות בדיני ממונות, שניתנים למחילה, שהרי "בדבר שבממון, תנאו קיים", וייתכן שהדין שונה ביחס ללשון הרע.³⁹

מעבר לכך - המחבר הביא (בהע' 15) את דברי הציץ-אליעזר, שבהקשר אחד ראה את החולה כמוחל על הכלמתו ובהקשר אחר פסק שאין לראותו כמוחל על כך. בעקבותיו, יש מקום להבחין בין פרסום עניינים שונים, ולא לראות את נבחר הציבור כמסכים מכללא לכל דבר שיתפרסם עליו. יש מקום להבחין למשל בין אדם המקבל משרה ללא

39. [תגובת מחבר המאמר: בגוף המאמר הובאו דברי מרן הראי"ה קוק, הציץ-אליעזר והרש"ז אוירבך, שמחילה על לשון הרע מועילה. וכפי הנראה גם החפץ-חיים מודה לזה, ולדעת הציץ-אליעזר והרש"ז גם מחילה מכללא מועילה.]

כל אילוץ, אלא מרצונו הטוב בלבד, לבין יחיד או נציג קבוצה שרואה לעצמו חובה להיכנס למערכת הציבורית כדי לפעול לטובת הציבור, אך אינו מזדהה עם הנורמות המקובלות בציבור. עוד יש להבחין בין ביקורת מבקר המדינה, שנציג הציבור חייב לקבלה על עצמו, לבין ביקורת בכלי התקשורת, שהחוק אינו מחייב את פרסומה אלא רק מתיר זאת. ודאי שיש להבחין בין דברי גנות הנוגעים לתפקודו של נציג הציבור לבין דברי גנות הנוגעים לחייו האישיים או לפעילותו הפרטית. החוק מתיר לפרסם כל דבר, אם הפרסום נעשה בתום לב ויש בו עניין לציבור; אך נראה שנבחרי הציבור אינם חייבים להסכים לכך. לעניין זה, אין גם מקום להשוות מחילה על לשון הרע לשם תיקון המדות למחילה על פרסומים עיתונאיים, כאילו הדרך היחידה לשמור את נציגי הציבור מן החטא היא פרסום פוגע בעיתון עליהם.

ההלכה מכירה בכך שלעיתים נדרש אדם למחול בעל כורחו, ומכילה מנגנונים המונעים זאת. במקרים קיצוניים, כאשר ישנו עושק של ממש, יכול האדם לטעון "משטה אני בך" ולהימנע מקיום התחייבות שקיבל על עצמו בעל כורחו (ראו למשל: ב"ק קטז, א); אולם גם במקרים שגרתים יותר, בית הדין מפקח על השווקים כדי למנוע הפקעות מחירים וכדי להבטיח שאדם לא ימצא עצמו קשור בהסכם בעל כורחו. אף החוק במדינת ישראל מכיר בכך שישנם "חוזים אחידים", שאדם חותם עליהם מבלי שהוא יכול להתמקח על תנאיהם, ונקבעו כללי בקרה המפקחים על תוכנם של חוזים כאלה. בדומה, ייתכן שגם נציגי ציבור ופקידים בכירים נאלצים למחול על גנותם בכלי התקשורת ואין הם עושים זאת מרצון. על כן, כל זמן שהמדינה רק מתירה את פרסום דברי הגנות, ואינה מחייבת אותן, ייתכן שהדבר אסור משום דיני לשון הרע.

2. האמנם המחילה מועילה?

המחבר פרש את הדעות השונות בשאלת חלות המחילה, וטען שניתן לסמוך על הדעות שמחילתו של נבחר הציבור מועילה. אולם הוא עצמו מביא דעות המחלקות בין בזיון קטן לבזיון גדול, ותולה זאת במחלוקת השו"ע והרמ"א (חו"מ תכא, יב) בדבר מחילה על נזק בראשי אברים.

יש להעיר שגם לדעת הרמ"א קשה להקל, שכן הגמרא (ב"ק צג, א) מבחינה בין מחילה מפורשת לבין מחילה משתמעת, ובנידונו אין מחילה מפורשת. ועוד ניתן לומר, שצער נפשי גרוע אף מצער גופני, שהרי "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש, ואל ילבין פני חברו ברבים".⁴⁰

לסיום, אשוב לראשית דבריי. אנו חיים במדינה ומשתלבים בה, אם מאהבה אם מהכרח, אך איננו מסכימים לנורמות מקובלות שאינן תואמות את ההלכה. אנו טוענים שאפשר לנהל מדינה מודרנית לפי ההלכה, והדברים ארוכים.

40. [תגובת מחבר המאמר: לפי זה, גם למבקר המדינה אסור לפרסם את דו"חותיו, אם ייגרם צער נפשי למבוקרים.]